

Metafizik Üzerine Büyük Şerh: Büyük Alfa Kitabı, C.II-17^a

İBN RÜŞD

Çevirenler

İLYAS ALTUNER^b & HACI KAYA^c & FATİH ÖZKAN^d

Öz: Ortaçağ'ın en büyük Aristoteles yorumcusu olarak kabul edilen İbn Rüşd, büyük filozofun hemen hemen bütün eserlerine küçük, orta ve büyük olmak üzere üç şekilde şerh yazmıştır. Bu şerhler erken dönemde İbranice ve Latinceye çevrilmiş ve hem Ortaçağ Avrupa felsefesini hem de Yahudi düşüncesini derinden etkilemiştir. Batıda İbn Rüşd'ün etkisi, İbn Rüşdçülük akımı altında bütün Avrupayı sarmıştır. Elinizdeki metin, *Metafizik* eserine yazılan büyük şerhin ikinci (aslında birinci) kitabı olan 'Büyük Alfa Kitabı'nın bazı kısımlarından oluşmaktadır. Bu kitabın ilk kısımlarının ne Arapça çevirisi ne de şerhi elimizde bulunmaktadır. Bunun yanında, Latince ve İbranice çevirilerinde de büyük şerhin eksik kısımlarına henüz rastlanmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Aristoteles, İbn Rüşd, metafizik, şerh, neden, ilke, element.

^a Bu çalışma, 'Enteleky Mantık-Metafizik Okulu' adı altında yürütülen çalışmalardan bir kesittir. Çevirinin yapıldığı kaynak için bkz.İbn Rüşd, *Tefsir Mâ ba'de'l-Tabîa: "Grand Commentaire" de la Métaphysique*, ed. Maurice Bouyges, Beyrut: Dâru'l-Maşrîk, 1986, Bibliotheca Arabica Scholasticorum (Série Arabe, Tome V.2), I, 79-98, C.II-17, 988b20-989a18.

^b Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü
altuneril@yahoo.com

^c Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü

^d Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü

Long Commentary on the Metaphysics: The Book Alpha Meizon, C.II-I7^e

AVERROES

Translated by

İLYAS ALTUNER & HACI KAYA & FATİH ÖZKAN

Abstract: Averroes, who is accepted the greatest commentator of Aristotle in the Middle Ages, has written commentaries on almost all works of the great philosopher in three manners at short, middle and long. These commentaries have been translated into Hebrew and Latin in early period, and have influenced deeply both Middle Ages European philosophy and Jewish thought. In the West, Averroes' influence has pervaded the whole Europe under the name of Averroism. The present text has been composed of the commentaries on some parts of the 'Book Alpha Meizon', the second (in fact first) book of the long commentary on the *Metaphysics*. Neither has been in our hands Arabic translation of early parts of this book nor has its commentary. In addition, missing parts of this long commentary have not yet been encountered in Hebrew and Latin translations.

Keywords: Aristotle, Averroes, metaphysics, commentary, cause, principle, element.

^e This translation is a section of studies which were performed under the title of 'Entelekyia School of Logico-Metaphysics'. We would like to thank so much to 'Dar el-Machreq' for permission to publish the Arabic text.

ENTELEKYA

İBN RÜŞD
METAFİZİK ÜZERİNE BÜYÜK ŞERH
BÜYÜK ALFA KİTABI

© entelekyia

ابن رشد

تفسير ما بعد الطبيعة

المقالة المرسومة بالألف الكبرى

انتليخيا

Büyük Alfa Kitabı Yorumu

T.11 [988b20-9] Filozoflardan her birinin ilkeler hakkında ne şekilde görüş belirttiğine ve ilkelere ilişkin ileri sürülebilen güçlüklerin nasıl mümkün olacağına gelince, işte biz bundan sonra bu konu üzerinde duracağız. Bütün için, maddeymiş gibi herhangi bir tek doğa varsayıp bu doğayı da büyüklüğü olan cisimsel bir şeymiş gibi kabul edenlerin çeşitli yanlışlara düştükleri ortadadır. Çünkü onlar, yalnızca cisimlerin öğelerini varsaymışlar, cisimsel olmayan şeyleri varsaymamışlardır. Oluş ve bozuluşun nedenlerinden bahsetmek istemişler ve diğer şeylerle ilgili olarak da doğal bir açıklama yapmışlar, ancak hareketin nedenini ortadan kaldırmışlardır. Yine töz için asla bir neden varsaymamış ve onun mahiyetinden bahsetmemişlerdir.

- C.11** [988b20-2] Aristoteles şöyle demektedir: Bu filozofların ilkeler hakkındaki görüşlerinin anlatımını bitirdik. Onlardan her birinin varsaymış olduğu ilkeye dair nasıl bir görüş belirttiğini, yani onu bir ilke olarak nasıl varsaydığını, onu buna yönlendiren kanıtın değerini ve ilkelerle ilgili güçlüklerden bu filozofların karşı karşıya kaldıkları güçlükleri bu görüşlerden sonra anlatmak istiyoruz.
- a** [988b22-4] Sonra Aristoteles, o filozoflar için kaçınılmaz olan güçlüklerle geçmiş, ilkin daha önceden anlattığı filozoflardan başlayarak şöyle demiştir: “Bütün için, maddeymiş gibi herhangi bir tek doğa varsayıp bu doğayı da büyüklüğü olan cisimsel bir şeymiş gibi kabul edenlerin çeşitli yanlışlara düştükleri ortadadır.” Aristoteles bu ifadelerle, açıkça bütün için maddeymiş gibi tek bir doğa var sayan ve bunu da ateş, hava, su gibi cisimsel kabul eden önceki filozofların çeşitli yanlışlar yaptıklarını kastetmektedir.
- b** [988b24-5] Ardından Aristoteles bu filozofların ilk yanlışlarını şöyle diyerek ortaya koymuştur: “Çünkü onlar, yalnızca cisimlerin öğelerini varsaymışlar, cisimsel olmayan şeyleri varsaymamışlardır.” Aristoteles şunu kastetmektedir: Onların ilk yanlışı, ilk öğeyi cisimsel varsayıp onu cisimsel olmayan bir töz saymamalarıdır. Burada Aristoteles, ilk öğenin oluş ve bozuluşa konu olmaması gerektiğini, çünkü oluş ve

bozuluşa konu olduğu durumda ögenin de bir ögesi olmasının ve bunun sonsuza kadar sürmesinin gerekeceğini ifade etmek istemektedir.

[988b26-7] Sonra Aristoteles, onların ilk ilkeyi cisimsel bir şey saymalarından kaynaklanan eksikliğe değinmiş ve şöyle demiştir: “Oluş ve bozuluşun nedenlerinden bahsetmek istemişler ve diğer şeylerle ilgili olarak da doğal bir açıklama yapmışlar...” Aristoteles şunu kastetmektedir: Onlar ilk ilkeyi cisimsel bir şey kabul ettiklerinden dolayı oluş ve bozuluşun nedenleri hakkında konuşmak istemişler, ancak bunun üstesinden gelememişlerdir. Çünkü gerçek oluş ve bozuluş, cisimlerde bulunmaktadır. Ancak, bununla birlikte onlar, oluşun ötesindeki şeyler hakkında doğal bir açıklama yapmışlardır. Aristoteles burada sanki matematiksel şeyleri doğal şeylerin ilkeleri olarak varsayanların aksine, bu açıdan onları övmektedir.

[988b27-8] Yine Aristoteles, onların doğal şeylerin ilkeleri konusundaki eksikliklerine değinmiş ve şöyle demiştir: “...ancak onlar, hareketin nedeninden bahsetmişlerdir” Aristoteles bu ifadesiyle, onların maddî bir nedene inmek ve şeylerin hareket ettiğini itiraf etmekle birlikte, maddenin hareket ettirici nedenini açıklamayı umursamadıklarını kastetmektedir. [Çünkü] maddenin kendi kendine hareket etmesi imkânsızdır.

[988b28-9] Sonra Aristoteles “...töz için asla bir neden varsaymamış ve onun mahiyeti hakkında konuşmamışlardır.” derken, onların, etkin nedeni ortaya koyamadıkları gibi, kendilerine işaret edilen tözlerin nedenini de ortaya koyamadıklarını kastetmektedir. Öyle ki bu neden, tözlerin kendisi sayesinde bilfiil ve kendi başına var olduğu mahiyet ve form olan nedendir.

Bununla birlikte onlar kolaylıkla basit cisimlerin ilke olduğunu ileri sürmüşlerdir. Çünkü onlar, araştırmaları sırasında toprak dışındaki basit cisimlerden birinin diğerinden oluşmasına dayanmamışlar, yani ateş, su ve havayı ilke kabul etmişlerdir. Ancak, bu ilke kabul edilen cisimlerden biri diğerinden birleşme yoluyla meydana gelirken, bir başkası ayrışma yoluyla meydana gelir. Bu, basit cisimlerin ilk andaki durumudur. Daha sonraki durumlarında ise çokça farklılaşırlar.

T.12
[988b29-34]

- C.12 [988b29-33] Aristoteles burada şunu kastetmektedir: Önceki filozoflar, iddialarında ögenin aynı yolla elde edildiğine inanmakla birlikte, onun bu üçünden biri, yani ateş, hava ve su olduğunu kolay bir şeymiş gibi ileri sürmüşlerdir. Dolayısıyla onlardan birinin görüşü diğerinin görüşünden, yani ögenin ateş, hava ya da su olduğunu ileri sürenlerden birinin görüşü diğerinin görüşünden daha üstün değildir. Bunun nedeni, onların öge görüşünde ortak yolu izlemiş olmalarıdır. Yani onlardan bir filozofun basit cisimlerden birine öge diye gönderimde bulunması, başka bir basit cisme öge diye gönderimde bulunmasından daha uygun değildir. Toprağın dışında, basit cisimlerden birinin öge olduğunu iddia eden her bir filozof, diğer basit cisimlerin birleşme veya ayrışma, yani yoğunlaşma ve bileştiği parçaların seyrekleşmesi bakımından o öğeden oluştuğu konusunda çıkarımda bulunmuştur. Çünkü ögenin ateş olduğunu ileri süren kişi, diğerlerinin birleşme yani yoğunlaşma bakımından ateşten meydana geldiğinden dolayı, ateşi öge diye kabul etmiştir. Yani o kişi, ateş yoğunlaştığı zaman kendisinden hava; hava yoğunlaştığı zaman da ondan su meydana geldiğinde, ögenin ateş olduğunu iddia etmiştir. Ögenin hava olduğunu ileri sürenin görüşüne gelince, o kişi, iki bakımdan, seyrekleşme ve yoğunlaşma bakımından, yani seyrekleştiğinde ateş olduğu ve yoğunlaştığında da su olduğunda, havayı öge kabul etmiştir. Ögenin su olduğunu ileri sürene gelince, o kimse, suyu yoğunlaştığı zaman toprak, seyrekleştiği zaman hava olduğunda öge olarak kabul etmiştir. Filozoflardan hiçbiri öğeye özgü olan şeyin seyrekleşme olduğunu ileri sürmediğinden, yine toprağın diğer cisimler için öge olduğunu ileri sürmemiştir. Oysa bu kıyasa göre de toprağın öge olması mümkündür. Çünkü bu yönüyle de oluşum varsayılmak istendiğinde, bu şey, basit cisimlerden her birinin diğerleri için öge olmasını gerektirir.
- b [988b34] Aristoteles'in "Daha sonraki durumlarında ise çokça farklılaşırlar." sözünden açıkça anlaşılmaktadır ki, bu durum, filozofların öge ile ögenin kendisinden çıkan şey arasındaki yoğunlaşma ve seyrekleşme bakımından değişim yönünü dikkate almaları gerektiğine sevk etmiş olmalıdır. Çünkü bu ögenin ve dört cisimden biri olan ilk öğeden ortaya çıkan şeyin farklılığı için neden kabul edilirse, bu görüşe

dair bir imkân ve ihtimal söz konusu olabilir. Varlıklar ve basit cisimlerle bunlardan bileşen cisimler arasında daha sonraki farklılıktan sorulduğu zaman, yoğunlaşma ve seyrekleşme bakımından hiçbir filozofun bir neden ileri sürme imkânı yoktur. Nitekim dört öğeden ortaya çıktığını gördüğümüz şeylerin bu dört öğeden ve bileşiklerin de birbirinden son derece farklılık arz ettiğini görürüz. Bu durumda bu şeylerin seyrekleşme ve yoğunlaşma bakımından meydana geldiğini söylemek imkânsızdır. Çünkü bunlar, et ve kemiğin dört öğeden ve etin de kemikten farklı olması gibi mahiyet ve tanım bakımından birbirlerinden farklıdırlar.

[988b34] Bu görüşün onlardan aktarılmış olması bu güçlüğün onlar için bağlayıcılığının olması olası değildir. Yani Aristoteles'in "Daha sonraki durumlarında ise çokça farklılaşırlar." sözünü kastediyorum. Sanki onlar şunu ifade etmek istemişlerdir: Öğelerin kendi içindeki farklılıkları, basit cismin kat kat olmadığı yoğunlaşma ve seyrekleşmeyle, önceden farklılaşmasından [daha] kolay olur. Daha sonraki farklılıklarına gelince, bunlardan varlıklar ortaya çıktığında, basit cisimlerdeki yoğunlaşma ve seyrekleşme, türlerinin karışımının çokluğundan dolayı fazlaca değişiklik gösterir. Ancak bu varlıklardan her birinin öğe diye kabul edilen dört doğayla olan ilişkisi, söz konusu filozofların şunun gibi bir özürle görüşlerinden mazur olmadıklarına gönderimde bulunmaktadır: Örneğin, öğenin ateş olduğunu söyleyen bir filozof, bütün varlıkların mahiyetinin ateş olduğunu, daha sonraki farklılıkların da ateşe dönüşeceğini ileri sürme durumunda kalacağı gibi, bu öğenin hava ve su olduğunu ileri süren filozoflar da aynı durumda kalacaklardır.

Tüm bu görüşlerin düzenlilik bakımından en gerekli olanı, öğelerin cisimlerin en küçüğünden meydana gelen ilk karışımdan oluştuğu yönündeki görüştür. Bu nedenle ilkenin ateş olduğunu söyleyenlerin tümü bunda karar kılmışlar ve bu görüşü sürdürmüşlerdir. Bu yönüyle onlardan her biri, öğenin tanımının bu, yani konum bakımından sonra gelen cisimlerden o şey olduğunu itiraf etmişlerdir.

[988b34-989a1] Aristoteles, öğeler hakkında ileri sürülen en gerekli ve öğenin tanımına ve değişen şeylerde açığa çıkan nedenlerin verilmesine en uygun olan görüşün, öğelerin parçalanmayan cisimlerde

c

T.13

[988b34-989a5]

C.13

a

bulunan ilk karışımdan bileşik olduğu yönündeki görüş olduğunu ifade etmektedir.

b [989a2-3] Aristoteles “Bu nedenle ilkenin ateş olduğunu söyleyenlerin tümü bunda karar kılmışlar ve bu görüşü sürdürmüşlerdir.” sözüyle şunu kastetmektedir: İlkenin ateş olduğunu söyleyenler, ögenin bölünemeyen cisimler olduğunu itiraf etmek durumunda kalmışlardır. Çünkü onlara göre ateş, en ince cisim olduğundan dolayı ilkedir ve en ince olması ise parçalarının küçük olmasından dolayıdır. Bu durumda ise, en küçük parçaların ilke olması gerekir.

c [989a3-5] “Bu yönüyle onlardan her biri, ögenin tanımının bu, yani konum bakımından sonra gelen cisimlerden o şey olduğunu itiraf etmişlerdir.” Aristoteles bununla şunu kastetmektedir: Parçalanmayan parçacıklar görüşünden hareketle, bu filozoflardan her biri, ögenin tanımını, basit cisimlerden biri olarak değil de varlık bakımından sonradan meydana gelen, zaman ve oluş bakımından ise önce gelen şekilde yapmıştır. Çünkü basit cisimlerin hiçbirinin konumu, varlık bakımından sonra gelen değildir. Aristoteles bununla şunu ifade etmek istemektedir: Bu görüş, ögenin tanımına uygun olan biricik görüştür ve de ögenin tanımını bu şekilde kabul eden için bağlayıcıdır. Bölünemeyen parçalar görüşünü savunmayanların, ögenin tanımını [bu şekilde] kabul etmelerinin imkânı yoktur.

T.14 [989a5-18] Ögenin bir olup onun toprak olduğunu söyleyenlere gelince, onların parçaların büyüklüğü nedeniyle bu görüşü ileri sürdükleri açıktır. Diğer üç öge için ise, filozoflardan her biri bunlardan birini kabul etmiş, biri onun ateş olduğunu, biri su olduğunu, bir diğeri de hava olduğunu ileri sürmüştür. [Bu filozoflar], insanlardan birçoğunun şeylerin bütününe toprak olduğunu ileri sürmeleri gibi, toprağı kendisinden şeylerin meydana geldiği öge olarak ileri sürmemişlerdir. Hesiodos, toprağı cisimlerin ilk ilkesi olarak kabul etmiş ve bunun yaygın bir görüş olduğuna inanmıştır. Bu görüşe göre, yalnızca ateşi öge diye kabul edenle, ateşten daha yoğun ve sudan daha seyrek olan havayı öge sayan kimse, doğru bir görüş ileri sürmemiş olur. Öge, oluş bakımından önce olup doğası gereği varlık bakımından sonra ise, yine

kaynaşmış ve [öğelerinden] ayrılmış olanın oluşumu da sonra ise, suyun havadan önce ve toprağın da sudan önce olduğunu söyleyen kimse, tersini söylemiş olur.

[989a5-6] Aristoteles, “Öğenin toprak olduğunu söyleyenlere gelince, onların, parçaların büyüklüğü nedeniyle bu görüşü ileri sürdükleri açıktır.” demiştir. Çünkü seyreklik parçaların küçüklüğünden dolayı ise, yoğunluğun da parçaların büyüklüğünden dolayı olması gerekir. O filozoflar, Aristoteles’in de dediği gibi, öge hakkında onun durumunun gerektirdiğinin tersine görüş ileri sürenlerdir, çünkü doğası gereği konumu bakımından sonra olan daha küçük olandır. C.14 a

[989a6-12] Aristoteles “Diğer üç öge için ise, filozoflardan her biri bunlardan birini kabul etmiş, biri onun ateş olduğunu, biri su olduğunu, bir diğeri de hava olduğunu ileri sürmüştür. [Bu filozoflar], insanlardan birçoğunun şeylerin bütününe toprak olduğunu ileri sürmeleri gibi, toprağı kendisinden şeylerin meydana geldiği öge olarak ileri sürmemişlerdir. Aristoteles “Hesiodos, toprağı cisimlerin ilk ilkesi olarak kabul etmiş ve bunun yaygın bir görüş olduğuna inanmıştır.” sözünüle şunu kastetmiştir: Öğenin tanımının gerektirmediği şeyi öge olarak varsaymaktan kaçınmak için, doğa filozoflarından hiçbiri toprağın öge olduğunu söylememişler ve yalnızca üç ögeyi kabul etmişlerdir. Kimi onun öge tanımına daha yakın olan ateş olduğunu söylerken, kimi de öge tanımına daha uzak olan hava ve su olduğunu ileri sürmüştür. Böylece [hava ve suyu kabul eden] filozoflar, bir yönden öge tanımına yaklaşırken, diğer yönden ise uzaklaşmışlardır. Ögeyi hava olarak kabul eden filozofun [öge tanımına] yakın olması, ona göre havanın parça bakımından sudan daha küçük olması nedeniyle iken, uzak olması ise, havanın parça bakımından ateşten büyük olması nedeniyledir. Bu durum, öğenin su olduğunu söyleyen filozof için de geçerlidir. Çünkü su topraktan daha seyrek ve havadan daha yoğundur. Aristoteles bu kişiden doğa filozofları arasında yasaları ve yasal incelikleri koyan ünlü bir kişi olarak bahsetmiştir. b

[989a12-5] Aristoteles “Bu görüşe göre, yalnızca ateşi öge kabul edenle, ateşten daha yoğun ve sudan daha seyrek olan havayı öge sayan kimse, doğru bir görüş ileri sürmemiş olur.” demiştir. Parçalarının büyük olmasından dolayı toprağın öge olduğunu ileri süren kimsenin c

görüşüne göre, öğenin ateş, hava ya da su olduğunu ileri süren kimse doğru söylememiş olur. Öğenin ateş olduğunu söyleyen kimse de, söz konusu görüşün tersine görüş ileri sürmesinden dolayı doğru söylememiş olur. Geriye kalan iki öğeden birini kabul eden kimse ise, küçük olandan büyük olanın, büyük olandan da küçük olanın oluşması gibi son derece çelişkili bir görüş olmasından dolayı doğru söylememiş olur.

- a [989a15-8] Aristoteles “Öge, oluş bakımından önce olup doğası gereği varlık bakımından sonra ise, yine kaynaşmış ve [öğelerinden] ayrılmış olanın oluşumu da sonra ise, suyun havadan önce ve toprağın da sudan önce olduğunu söyleyen kimse, tersini söylemiş olur.” derken, oluşu zaman bakımından önce olup doğası gereği sonra olan şeyin öge olduğunu, oluşu zaman bakımından sonra olan şeyin ister ögesinden ayrılmış isterse de birleşmiş olsun, oluşan şey olduğunu kastetmektedir. Kim havanın ateşin ögesi, suyun da havanın ögesi olduğunu, özetle, kim yoğun olanın seyrek olanın ögesi olduğunu söyleirse, öğenin tanımına ters bir görüş ileri sürmüştür. Çünkü su oluş bakımından havadan önce olup havaların parçalarından daha büyük parçalardan oluştuğu için, büyük olan oluş bakımından küçük olandan önce getirilmiş ve onun ögesi yapılmıştır. Oysaki küçük olanın oluş bakımından büyük olandan önce geldiği açıktır, çünkü büyük olan küçük olana çözünür. Aristoteles’in ifade ettiği gibi, bu filozoflar, öğenin tanımına uygun bir biçimde küçük olanın büyük olanın ögesi olduğunu söyleyenin tersine bir görüş belirtmişlerdir.

- T.15 [989a18-30] Hangi neden olursa olsun, tek bir neden olduğunu varsayan filozoflar hakkında sözünü ettiğimiz değerlendirmeler bunlardan ibarettir. Aynı durum, nedeni birden fazla kabul eden filozoflar için de geçerlidir. Örneğin, Empedokles, maddi cisimlerin dört olduğunu ileri sürmüştür. Bu durumda, [kendisinden önceki] filozofların güçlükleri aynıyla onun için de bağlayıcı olduğu gibi, kendisine özgü birtakım güçlükler de vardır. Ateş, toprak ve bizzat cisim gibi sürekli olarak tek bir durumda kalmamaları nedeniyle, biri diğerine dönüşebilen, gördüğümüz şeylerden bahsettik. Bunlar içerisinde doğal şeylere dair görüş hakkında nedenleri bir ya da iki olarak varsayan hareketli şeylerin

nedeninden de bahsettik. Empedokles, bütünüyle dönüşümü ortadan kaldırması nedeniyle ne doğru söylemiş ne de uygun bir görüş ileri sürmüştür. Böylece, bu görüşü ileri süren kişi için, sıcaktan soğukun ve soğuktan da sıcakın çıkamayacağı görüşü, zorunlu olarak bağlayıcı olacaktır. Çünkü tek bir şey zıtlıkları kabul etmez, bu durumda, oluşun doğanın, ister ateş ister su olsun, bir ve aynı doğa olması gerekir, ki bu da Empedokles'in kabul etmediği bir görüştür.

[989a18] Aristoteles, maddî nedenin üç cisimden ya da oluşmuş cisim de dâhil dört cisimden birisi olduğunu söyleyenlere karşı ileri sürülen çürütmelerin bunlardan ibaret olduğunu söylemektedir. C.15 a

[989a19-21] Aristoteles “Aynı durum, nedeni birden fazla kabul eden filozoflar için de geçerlidir. Örneğin, Empedokles, maddî cisimlerin dört olduğunu ileri sürmüştür.” derken, ögenin parçalardan bileşik olmasının, ögenin bir olduğunu söyleyen filozoflar için bağlayıcı olduğu gibi Empedokles için de bağlayıcı olduğunu kastetmektedir. Çünkü bu filozoflardan her biri oluşu parçaların birleşmesi ve bozuluşu da parçaların ayrışması olarak görmektedir. Bu durumda öğeden önce gelen bir şeyin bulunması, o filozofların hepsi için bağlayıcı olacaktır ve bunun nedeni, onlardan hiçbirinin dönüşümü kabul etmemesidir. b

[989a21-22] Aristoteles, “Bu durumda, [kendisinden önceki] filozofların güçlükleri aynıyla onun için de bağlayıcı olduğu gibi, kendisine özgü birtakım güçlükler de vardır.” sözüyle, ögenin dört öğeden biri olduğunu söyleyen filozoflar için geçerli olan güçlüklerin Empedokles için de bağlayıcı olduğunu ve onun kendisine özgü güçlükler de bulunduğunu kastetmektedir. c

[989a22-3] “Ateş, toprak ve bizzat cisim gibi sürekli olarak tek bir durumda kalmamaları nedeniyle, biri diğerine dönüşebilen, gördüğümüz şeylerden bahsettik.” Aristoteles burada şunu kastetmektedir: *Doğa Bilimi*’nde açıklandığı üzere, somut cisimlikleri bakımından bir olan dört cisim, ilinekleri ve formel tözleri bakımından birbirlerine dönüştükleri duyumsandığında, oluşlarının birleşme ve ayrışma yani yoğunlaşma ve seyrekleşmeyle olmasının mümkün olmadığı açıktır. Seyrekleşme ve yoğunlaşma gerek töz gerekse nitelik bakımından değişimi gerektirmez, çünkü töz, konuda zaten içerilmiştir. Burada, d

gerek töz gerekse nitelik bakımından bir dönüşümün ve de bir cismin kendisinde küçükten büyüğe doğru yani bitişik olmak bakımından bitişik niceliksel ve formdan forma doğru bir değişimin olmaması, öğelerin bölünemeyen cisimler olduğunu ileri süren filozoflar açısından bağlayıcı olacaktır. Bu çürütme hem Empedokles hem de dört cismin ilk öğeler olduğunu ve oluşun birleşme ve ayrışmayla gerçekleştiğini ileri süren filozoflar için ortak bir çürütmedir.

- e [989a24-5] “Bunlar içerisinde doğal şeylere dair görüş hakkında nedenleri bir ya da iki olarak varsayan hareketli şeylerin nedeninden de bahsettik.” sözüyle, Aristoteles şunu kastetmektedir: Kendilerinden bahsedilmesi gereken yer doğa bilimi olduğu için, bu şeyler hakkında doğa biliminde bahsedilmiştir. Bu bilimde [metafizik] ise doğa biliminde açıklanan şeyleri hatırlatma amacıyla ele alınır. Ardından, onlar hakkında bu bilimde varlık olmaları yani doğal cismin ilkesi değil de tözün ilkesi olmaları bakımından araştırmaya konu edininirler.
- f [989a25-26] Burada, bu bilimde araştırılan şeyler yani araştırmaya konu olan ve haklarında soru sorulan şeyler, [söz konusu] araştırmaya uygun bir biçimde ele alınır. Sonra, [metafizikte] doğa bilimine ait olan bu sorunun doğruluğu ya da yanlışlığına dair kanıtlama [burhın] getirilir. Örneğin, ‘Duyusal tözlerden önce gelen bir ilk töz var mıdır?’ sorusu sorulur, ardından doğa biliminde doğrudan ya da dolaylı olarak hareket etmeyen ve döngüsel olarak hareket eden cismin ilkesi olan bir İlk Hareket Ettiricinin varlığının açıklandığı kabul edilir. Bu bilimde ise doğal tözler hakkında ortaya çıkan güçlükler çözüme kavuşturulur. Çünkü bu yönüyle de oluşum varsayılmak istendiğinde, bu şey, basit cisimlerden her birinin diğerleri için öge olmasını gerektirir.
- g [989a26-9] Aristoteles “Empedokles, bütünüyle dönüşümü ortadan kaldırması nedeniyle ne doğru söylemiş ne de uygun görüş beyan etmiştir. Böylece, bu görüşü ileri süren kişi için, sıcağın soğuk ve soğuktan da sıcağın çıkamayacağı görüşü, zorunlu olarak bağlayıcı olacaktır. Çünkü tek bir şey zıtlıkları kabul etmez...” derken şunu kastetmektedir: Bu filozoflar, öğelerden nitelik ve töz bakımından değişimi ortadan kaldırdıklarından, doğru görüş ileri sürmemişlerdir.

Çünkü öğeleri ya da [bir] öğeyi yalın bir şey varsaymalarından dolayı söz konusu öğeden sıcak olanın soğuk olana ve soğuk olanın da sıcak olana evrilmesi imkânsızdır. Böylece tek bir şeyin edilgiyi kabul edip de sıcaklıktan soğukluğa ve soğukluktan da sıcaklığa, özetle zıt olandan [diğer] zıt olana evrilmesi mümkün değildir. Çünkü bu, duyusal olarak algılanan şeye aykırıdır. Böylelikle, eğer öğe cisim ve yalın ise, büyükten küçüğe ve küçükten büyüğe doğru evrilme imkânı yoktur.

[989a29-30] Aristoteles “...bu durumda, oluşan doğanın, ister ateş ister su olsun, bir ve aynı doğa olması gerekir, ki bu da Empedokles’in kabul etmediği bir görüştür.” sözüyle, töz bakımından yani öğede ya da öğelerde bir dönüşüm olmadığında, o öğelerden bileşen şeylerin doğasının öğenin doğası gibi olması gerektiğini kastetmiştir. Bu durumda öğenin ateş olduğunu söyleyene göre öğe ateş olursa, her şeyin doğasının ateş olması, eğer öğe su olursa her şeyin su olması gerekir. Bunu yani öğelerden bileşen şeylerin hem ad hem de tanım bakımından öğesiyle uyduğu görüşünü filozofların hiçbiri öne sürmez.

Öğeleri iki olarak kabul eden Anaksagoras, kendine özgü bir tarzda bu görüşe inanmış, ama bunu hiç açıklamamıştır. O, buna zorunlu olarak sevk eden bir safdillğin ardından gitmiş ve onun, varlığın bir şekilde oluştuğunu söyleyip de varlığa ilişkin görüşlerinin öğelere dair görüşlerine aykırı olması, kötü bir durumdur. [Anaksagoras’a göre] her şey ilkeyle karışmış şekildedir, çünkü bu, en baştan o şeylerin karışmamış olmasını gerektirir ve şeylerin karışımı küçük olmaktan dolayı değildir. Bununla birlikte, edilmeler ve ilenekler tözlerden ayrıktır, çünkü onların karışması ve ayrışması birlikte olur. Öyle ki, Anaksagoras’ın görüşlerindeki hakikatin izi sürülürse, onlardaki doğruluk kendini gösterecektir.

[989a30-2] Aristoteles’e göre, Anaksagoras, nedenleri, etkin neden olarak akıl ve karışımda parçaları benzer cisimler olmak üzere iki olarak kabul etmiş, ancak bu görüşü neden kabul ettiğine ilişkin bir açıklama getirmemiş, yani karışımdaki benzer cisimlerin varlığının niteliğini açıklamamış ve bu konuda inandırıcı bir kanıt da sunmamıştır. Bunu, zorunlu olarak sevk eden görüşlerden yola çıkarak safdillikle dile getirmiştir.

- b [989a33-4] Aristoteles, "...ve varlığın bir şekilde oluştuğunu söyleyip de varlığa ilişkin görüşlerinin öğelere dair görüşlerine aykırı olması kötü bir durumdur." derken, insanın, varlıkların ilkesine dair bir şey söylemesinin ve varlıkların, kendi ilkelerine dair bu söylenenlere aykırı olmasının kötü bir durum olduğunu belirtmektedir.
- c [989a34] "Bütün şeyler ilkeyle karışmış şekildedir..." sözü, Anaksagoras'tan bir alıntıdır ve onun karışım diye adlandırdığı ilkeyi ve parçaları birbirine benzer cisimlerin karışımını anlatmaktadır.
- d [989a34-5] Aristoteles "...bu, en baştan o şeylerin karışmamış olmasını gerektirir..." sözüyle, şeylerin, ilkesiyle karışmış olduğunu söylemesinden dolayı, bundan önce o şeylerin, ilkeleriyle karışmamış olmasının, dolayısıyla karışımın ilke olmamasının Anaksagoras için bağlayıcı olacağını kastetmektedir. Çünkü karışım ancak ayrışmadan sonra anlaşılabilir. Şeylerin daha en baştan karışmış olması ise anlaşılabilir bir durum değildir.
- e [989b1-2] Aristoteles, karışık benzer parçaların son derece küçük olduğu görüşüne ilişkin Anaksagoras hakkında bağlayıcı başka bir çelişkiyi anlatmakta ve bu görüşe şu şekilde karşı çıkmaktadır: Gerçek karışım, parçaların küçüklüğünden dolayı değildir, çünkü bu karışım duyumsaldır. Oysa gerçek bir karışım sirke, bal ve suyun karışımından oluşan sekencebinin formu gibi karışımlar için orta bir formun oluşumuna kadar, karışımların birbirine dönüşmesidir.
- f [989b2-4] Aristoteles, yine başka bir çelişkiyi ileri sürmektedir: "...çünkü onların karışması ve ayrışması birlikte olur." Bununla birlikte, ilinekler, tözlerin karışımı sırasında tözlerinden ayrışır, böylece henüz edilgi ve ilineklerden tam olarak ayrışmamış olduğu hâlde, tözlerin karışımı ve ilineklerden ayrışması birlikte gerçekleşir.
- g [989b4-6] "Öyle ki Anaksagoras'ın görüşlerindeki hakikatin izi sürülürse, onlardaki doğruluk kendini gösterecektir." Sanki Aristoteles'in sözlerinden şu anlaşılmaktadır: Anaksagoras görüşlerinde kendine bir saygınlık edinmeyi ya da övülen yaygın bir görüşün desteğini beklemektedir. Saygınlık ve liderlik isteğinden dolayı itham edildiği kuşkuludur, çünkü kendi zamanında çağdaşlarından destek beklemekle ilgili

görüşleri nedeniyle onu itham edecek bir yasa bulunmadığı için yasayı çığnememiş ve bundan dolayı da büyük bir zarar görmemiştir.

Aslında hiçbir şey ayrılmış değildir, dolayısıyla töz hakkında bir şey söylemenin hiçbir biçimde doğru olmadığı açıktır. Demek istediğim, o ne beyaz, ne siyah, ne gri, ne de başka bir renktedir, aksine zorunlu olarak renksizdir ve tüm renklerden soyutlanmıştır. O herhangi bir karışıma sahip değildir ve bunun için onda parçaları birbirine benzeyen bir şey de yoktur. Onun nitelik ve niceliğe sahip olduğu ve başka herhangi bir şey olduğu düşünülemez, çünkü tikellerden bir şeye yüklenen, o şey için türdür ve bunun {...} olması mümkün değildir.

T.17

[989b6-13]

[989b6-9] Oluşun kendisinden çıktığı maddî ilkede, ondan oluşan bir şeyin bilfiil olmasının gerekmediği görülmektedir. Bu durum, ilkenin, kendisinden oluşacak olan herhangi bir nitelikte olmasının gerekmemesi nedeniyle açıktır. Çünkü bütün tözsel ve ilineksel nitelikler o ilkeden oluşursa ve oluşan şey de var olması bakımından değil de yok olması bakımından olursa, bu ilkenin ne ilineksel ve tözsel nitelik bakımından ne de nicelik bakımından herhangi bir nitelikle nitelenmemesi gerektiği ortadadır. Çünkü ilke bu niteliklerden biriyle nitelenirse, bir şeyin oluşmasından önce var olması gerekir, oysa açıktır ki yok olan bir şey ancak oluşabilir.

C.17

a

[989b10-1] Bundan dolayı, Aristoteles'in ifade ettiği gibi, ilkenin renklerden ve formlardan bütünüyle soyutlanmış olması gerekir. Nitelik Aristoteles "O herhangi bir karışıma sahip değildir..." sözüyle buna gönderimde bulunmaktadır. Yani herhangi bir doğa ona karışmamıştır, bu nedenle, Aristoteles'in dediği gibi, parçaları benzer hiçbir cisim yoktur.

b

[989b11-3] Aristoteles "Onun nitelik ve niceliğe sahip olduğu ve başka herhangi bir şey olduğu düşünülemez, çünkü tikellerden bir şeye yüklenen, o şey için türdür ve bunun {...} olması mümkün değildir." sözüyle şunu kastetmektedir: Yine, örneğin ilke üzerine, onun nitelik ve nicelik sahibi olduğu ya da herhangi bir varlık cinsi olduğu üzere doğrulanması gibi, onun varlıklardan birine yüklem olmasının doğrulanması düşünülemez. Çünkü eğer böyle olursa, ilke, kendilerine yüklem olmasının doğru olduğu varlıkların cinsi olur. Böyle olduğu durumda da varlıklar tür olmuş ve ilke de bu türlerin cinsi olmuş olur.

c

- d [989b13] Aristoteles, açık olduğu ya da sonradan açıklanacağı üzere, cinsin madde değil de genel form olmasından dolayı bunu ileri sürmüştür. Madde, kendisini kabul edecek herhangi bir şeyin kendisinde bilfiil olmasının gerekmemesi bakımından ne genel ne de özel olarak hiçbir şekilde form sahibi değildir. Ancak madde, öncelikle genel formu kabul eder, ardından genel formlar aracılığıyla da diğer formları, hatta bireysel formları kabul eder. Ara genel formlar, bireysel formlara konu olmak bakımından sayıca tektir, bireysel formlara bölünmeleri bakımından da formca çoktur. Kısaca, ara genel formlar, cinse benzerler. Ancak onlar, varlıkları bilkuvve olması bakımından sayıca çoklukta bir olmalarıyla cinsten ayrılırlar. Cins ise, çokluktaki fiil ve kuvve arasındaki aracı forma göre birdir. Bu nedenle, cinsin birçok türe ve bu türlerin bireyelerine yüklem olması doğru olurken, maddenin ne kendinden ortaya çıkan türlere ne de kendi bireyelerine yüklem olması doğru olmaz. Nitekim Alexander gibi eski filozoflar, cinsin madde olmadığı hakkında makaleler yazmışlardır. Bu makalelerden kimisine ileride atıflarda bulunulacaktır.
- d [989a15-8] Aristoteles “Öge, oluş bakımından önce olup doğası gereği varlık bakımından sonra ise, yine kaynaşmış ve [öğelerinden] ayrılmış olanın oluşumu da sonra ise, suyun havadan önce ve toprağın da sudan önce olduğunu söyleyen kimse, tersini söylemiş olur.” derken, oluşu zaman bakımından önce olup doğası gereği sonra olan şeyin öge olduğunu, oluşu zaman bakımından sonra olan şeyin ister ögesinden ayrılmış isterse de birleşmiş olsun, oluşan şey olduğunu kastetmektedir. Kim havanın ateşin ögesi, suyun da havanın ögesi olduğunu, özetle, kim yoğun olanın seyrek olanın ögesi olduğunu söylerse, ögenin tanımına ters bir görüş ileri sürmüştür. Çünkü su oluş bakımından havadan önce olup havaların parçalarından daha büyük parçalardan oluştuğu için, büyük olan oluş bakımından küçük olandan önce getirilmiş ve onun ögesi yapılmış olur. Oysaki küçük olanın oluş bakımından büyük olandan önce geldiği açıktır, çünkü büyük olan küçük olana çözünür. Aristoteles’in ifade ettiği gibi, bu filozoflar, ögenin tanımına uygun bir biçimde küçük olanın büyük olanın ögesi olduğunu söyleyenin tersine bir görüş belirtmişlerdir.

قوله [A. 1] b. Exp. 088b, 18-19a. — Текст. II (gr. 088b, 20-29): α... (b) 088b, 22... (d) b, 26... 79

التي ذكرتها¹ اعنى العلل التي على طريق المادة والصورة والغاية والفاعل

b وقد ومع ذلك فانه بين ان البحث يقع عن المبادئ اما على جميع هذه² الانحاء. واما³ على بعضها يريد ومع هذا فانه من البين اذ قد تبين ان القدماء لم يقدرُوا ان يزيدوا على عدد المبادئ الذي ذكرنا ان⁴ الفحص اما ان يقع على جميع تلك المبادئ التي ذكرنا او على بعضها في واحد واحد من الموجودات

T.11 قال ارسطو

(a) فاما كيف تكلم كل واحد منهم فيها وكيف يمكن ان يشك بالشكوك التي يمكن ان يتشكك¹ بها في المبادئ فانا نقصد له من¹⁰
 (b) بعد هذا وسائر من وضع للكل² طبيعة ما واحدة كأنها هيولى
 (c) وجعلوها جسمية ذات عظم فين انهم يخطئون انواعا من الخطا لانهم اتما وضعوا اسطقسات الاجسام³ فقط فاما الامور⁴ الغير جسمية فلا
 (d) وراموا ان يتكلموا في علل الكون والفساد وتكلموا ايضا في
 (e) سائر الاشياء. كلاما طبيعيا الا انهم رفموا علة الحركة وايضا فانهم لم¹⁵
 يضعوا للجوهر⁵ علة اصلا ولا تكلموا في ماهيته

C. 10. — ¹ B, d, τ. هذه B — ² ذكرناها [a, (j)k] ذكرنا BB — ³ d [ذكرها] — ⁴ B, a, τ. او τ, R, R. واما B, a — ⁵ fol. 11'. — ⁶ Ino. B [1]

T. 11. — ¹ Nos, d يتشكك B s. p. in. a ind. — ² B, a, d, k, 1, R. وضع للكل [3] — ³ Ita B, a, d, j, (k), 1. الاجسام ... الامور — ⁴ Ita β*, γ*, χ* A^b [? وضع الكل 3] — ⁵ tantum. فلا (nom β, δ, p, γ) للجوهر — ⁶ Ita B, a, d, k, 1.

80 Comm.11: a. Exp. 988b, 20... - b. Et. h. 22-4a. - c. Et. h. 24-5a. - d. Et. h. 26-7a. [ALIF]

C.11

النفس

يقول اما اراء هولاء في المبادئ فقد فرغنا من ذكرها فاما كيف^a
قول كل واحد منهم في المبدأ الذي وضعه اعني كيف وضعه مبدأ
ومقدار الحجة التي حركته الى ذلك والشكوك التي يمكن ان
يتشكك بها عليهم من الشكوك التي تعرض للمبادئ فانا نريد ان
نذكر ذلك بعد هذا القول

ثم شرع في ذكر الشكوك اللازمة لهم وابتدا من ذلك بالقوم^b
الذين ذكرهم اولاً فقال وساير من وضع لكل طبيعة ما واحدة
كانها هيولى وجعلوها جسمية ذات عظم فيبين انهم يخطئون انواعا
¹⁰ من الخطا بمبدأ وهو بين ان القدماء الذين وضعوا لكل طبيعة واحدة
كانها هيولى وجعلوها جسمية اما ناراً واما هواءً واما ماءً انهم
يخطئون انواعاً من الخطا

ثم اتى بخطتهم الاول فقال لانهم^c وضعوا اسطقسات الاجسام^d
فقط فاما الامور الغير جسمية فلا بمبدأ واول خطائهم انهم وضعوا
¹⁵ الاسطقس الاول جسماً من الاجسام ولم يضعوه جوهرًا ليس يحس
وذلك ان الجسم يظهر من امره انه مركب ولذلك لحقه الكون
والفساد يريد والاسطقس الاول يجب الا يكون ولا يفسد لانه كان
يلزم ان يكون للاسطقس اسطقس ويمر ذلك الى غير نهاية
ثم ذكر النقص الذي دخل من وضعهم المبدأ الاول جسماً من^d

C. 11. — ¹ Ita B. a. d. قول — ² a [اعني كيف وضعه] : B. d. om. ; k ind. —³ B. a. d. [النفس] : a. d. — ⁴ B. k — لانهم : τ ε ا لانهم

٢٥ μ. A] • Expl. ٩88b, 27-28. — ٢. Et ٩88b, 26-29. — Текстus 12 (gr. 988b, 29-34): 81

الاجسام $\overline{\text{قد}}$ وراموا ان يتكلموا في علل الكون والفساد وتكلموا^١
 في سائر الامور^٢ كلاما طبيعيا $\overline{\text{بمد}}$ وراموا من قبل هذا الوضع ان
 يتكلموا في علل الكون والفساد فلم يقدروا على ذلك لان الكون
 والفساد الحقيقي انما يوجد للاجسام ولا كنهم مع هذا قدروا^٣ ان
 يتكلموا فيما عدى الكون كلاما طبيعيا كانه يمدحهم من هذه الجهة^٤
 بخلاف من جعل مبادئ الامور الطبيعية امورا تعاليمية

• ثم اخذ يذكر ايضا ما نقصهم^٥ من مبادئ الامور الطبيعية
 $\overline{\text{قد}}$ الا انهم رفعوا علة الحركة $\overline{\text{بمد}}$ الا انهم مع اترالهم سببا هيولانيا
 واعترفهم بان الاشياء تتحرك اغفلوا ان يذكروا العلة المحركة
 للهيولى اذ الهيولى ليس يمكن فيها ان تتحرك من ذاتها^٦
 $\overline{\text{قد}}$ وايضا^٧ لم يضموا للجوهر علة اصلا ولا تكلموا في ماهيته
 $\overline{\text{بمد}}$ ومع اغفالهم السبب الفاعل اغفلوا ايضا علة الجواهر المشار بها
 وهى التى بها صارت جواهر بالفعل وقائمة بذاتها وهى العلة التى هى
 الماهية والصورة

15

T.12 قال ارسطو

(٥) ومع ذلك فيقولون بسهولة ان الاجسام البسيطة هى المبدأ
 لانهم^٨ لم يعتمدوا^٩ عند فحصهم عن كون بعضها من بعض سوى

: [الوضع] a, k ٧ — الاشياء: τ الامور B ٨ — وتكلموا ايضا τ وتكلموا B, a, d ٩ —
 نقصهم B ١٠ — مبادئ B^١, a, d, k: B^١ om. — قدروا B^١, a, d, z: B^١ om. — الوضع B, d
 وايضا فانهم τ, (d) وايضا B, a ١١ — [نقصهم] a, d
 T. 12. — B, k ٨ — B^١, a, d, z: B^١ om. — [الا انضم] d لانهم B, a, k ٩ —
 عن Ita B, a, d, k ١٠ — [يتقدوا] d: B, a, d, k ١١ — يتقدوا

B.A.S.V (arab.): AVERR., Tafse'r ma' ba'd at-Tab'at, vol. 1.

6

الارض اعنى النار والماء والهواء الا ان بعضها اتما كان عن بعض
على طريق الاجتماع وبعض على طريق الافتراق وهذه كانت حالها
في الاول فاما باخرة فانها تختلف اختلافا كثيرا^(b.c)

C.12

التفسير

5 يدور وكل القدماء يقول كأنه امر سهل ان الاسطقس هو
واحد من هذه الثلاثة اعنى النار او الهواء او الماء سوى الارض مع
انهم اعتمدوا⁹ فيما ادعى كل واحد منهم انه الاسطقس طريقا واحدا
فلم يكن قول واحد منهم اولى من قول صاحبه اعنى قول من قال
انه النار او الهواء او الماء والسبب في ذلك انهم سلكوا في ذلك
10 طريقا مشتركا اى ليس دلالاته على واحد منها انه اسطقس اولى من
دلالاته على الاخر وذلك¹⁰ ان كل من ادعى في واحد منها سوى
الارض انه الاسطقس فانما استدل على ذلك من كون الباقية تتكون
منه اما على جهة الاجتماع واما على جهة الافتراق اى¹¹ التكاثف
والتخلخل الذى يعرض لها من قبل الاجزاء التى ركبت منها وذلك
15 ان من قال ان الاسطقس هو النار فانما ذهب الى انه الاسطقس لان
الباقية تتكون منها على جهة الاجتماع اى التكاثف وذلك ان هذا
زعم ان النار اذا تكاثفت كان من ذلك هواء واذا تكاثف الهواء
كان عنه ماء واما من ذهب الى انه الهواء فانه جعله اسطقسا

—⁹ Ita B,a,d,k,ç sine الارض —¹⁰ Ita B,a,d,k كانت —¹¹ كبراً¹¹ B¹¹, a,d,i,i,i,i,i,(β) [كبيراً] z: كبيراً

—¹² C. 12. —¹³ Ita B كأنه —¹⁴ No:jk اعتمدوا (cf. p. 81,17): B,d اعتمدوا —¹⁵ B¹⁵, a,j, ay: B¹⁵ يتكون B: تتكون (a,d,k) Nos. —¹⁶ Inc. B [1] fol. 11°.

بالوجهين جميعا اعني التخلخل والتكاثف اى اذا تخلخل كان تارا
 واذا تكاثف كان ماء. واما من اعتقد ان الاسطقس هو الماء فانه
 اعتقد ايضا انه اذا تكاثف كان ارضا واذا تخلخل كان هوا. ولما لم
 يقل احد منهم ان الذى يخص الاسطقس هو التخلخل لم يقل احد
 منهم ان الارض هي اسطقس⁹ للباقية¹⁰ وقد كان يمكن ذلك على جهة⁵
 هذا القياس وانما اراد ان وضع الكون بهذه الجملة يوجب ان يكون
 كل واحد منها اسطقسا للباقية

وقد فاما باخرة فانها تختلف اختلافا كثيرا¹¹ الظاهر من قوله انه
 راد عليهم¹² فى جعلهم جهة الاختلاف بين الاسطقس وبين ما يتولد
 عنه من قبل التكاثف والتخلخل لان هذا ان سومح انه سبب¹⁰
 لاختلاف الاسطقس وما يتولد عن الاسطقس الاول من الاجسام
 الاربعة كان للقول بذلك وجه ومساع¹³ واما اذا سنل عن
 الاختلاف الذى يكون باخرة¹⁴ بين الموجودات وبين هذه الاجسام
 البسائط والمركبات منها لم يسع لاحد ان ياتي بعملة من قبل التكاثف
 والتخلخل وذلك ان الاشياء التى نجدتها تتولد عن الاسطقسات¹⁵
 الاربعة نجدتها تخالف الاسطقسات اختلافا كثيرا وتخالف المركبات
 ايضا منها¹⁶ بعضها لبعض اختلافا كثيرا ليس يمكن ان يقال فيه انه

— ⁹ B* (c. خ) ind. — واما B* (c. خ) ind. — وان [d, وان] — واما B* (c. خ) ind. —
 اسطقس [d, (c. ص), B* (c. ص)] — ¹⁰ B* (c. ص) ind. — ¹¹ B* (c. ص) ind. — ¹² B* (c. ص) ind. —
 (c. ص) ind. — ¹³ B* (c. ص) ind. — ¹⁴ B* (c. ص) ind. — ¹⁵ B* (c. ص) ind. — ¹⁶ B* (c. ص) ind. —
 الظاهر انه من قوله ردا عليهم B, (a) : الظاهر من قوله انه راد عليهم [رد cum] [d, [j ?]
 B* (c. ص) ind. — ¹⁷ B* (c. ص) ind. — باخرة B, (a) : مساع B — ¹⁸ B* (c. ص) ind. —
 المركبات منها ايضا] a, d : المركبات ايضا] a, d

84 c. In «988b,34» non refertur eorum excusatio. — Text. 13 (gr. 988b,34. [ALIF

من قبل التخلخل والتكاثف" لان هذه كلها تخالف بعضها بعضا
بالمهية والحد مثل مخالفة اللحم والمطم للاسطقسات الاربعة ومثل
مخالفة المطم للحم ويبعد ان يكون هذا القول حكاية عنهم وعذرا
عما يلزم لهم من هذا الشك اعنى قره واما "باخرة فانها تختلف اختلافا
كثيرا⁹ كانهم قالوا اما اختلافا في انفسها فيكون يسيرا من قبل
ان اختلافا انما هو بالتكاثف والتخلخل الغير مضاعف البسيط"
فاما باخرة اذا تولدت منها الموجودات فانها "تختلف اختلافا اكثر
لكثرة اختلاط انواع التكاثف والتخلخل الموجود في البسائط
لاكن نسبة كل واحد من هولاء الموجودات الى الطبيعة التي كان
يعتقد من هذه الاربعة انها الاسطقس تدل على انهم ما كانوا
يعتذرون عن قولهم مثل هذا الاعتذار اعنى ان من كان يقول ان
الاسطقس هو النار كان يقول ان ماهية الموجودات كلها هي النار
وانها تصير باخرة نارا وكذلك قول من قال ان الاسطقس هو الهواء
او الماء

T.18

قال ارسطو

15

فاما الراى الذى هو ازم هذه الاراء كلها للنظام فهو القول (ه)
بانها تكون عن' الامتزاز الاول وهذا فهو من' اصغر الاجسام'

⁹ B¹ om. ; واما B², (a, d) ¹⁷ — [التكاثف والتخلخل] a : التخلخل والتكاثف B³, d, k ;
الموجودات B², d ¹⁸ — البسيط الغير مضاعف d, z ; الغير مضاعف البسيط B³, z — فاما T, L, 1
[فالموجودات] a vid. ; الموجودات B³, (jk) ; فاما

T. 18. — ¹ B², a, k, من B¹, d om. — ² Ita B, — ³ B³, a, d, j, k, (β) عن B¹ : على B¹ : الاجسام a, d, k

85 [A.μ. 989a,5]. — COMM. 13: a. Expl. 988b,34... — b. Et 989a,2-3... — c. Et 989a,3-5.

(b) ولذلك صار جميع من قال ان المبدأ نارٌ يقرون بذلك ويقولون به
(c) وعلى هذه الجهة يعترف كل واحد منهم ان حد الاسطقس هو هذا
اعنى انه ذلك الشيء من الاجسام الذى رتبته اخيراً⁵

التفسير

O.18

- a يقولون فاما الراى الذى هو افضل ما قيل فى الاسطقسات واجرى⁵
على موافقة ما ظهر من حد الاسطقس ومن اعطاء اسباب ما يظهر
فى الامور المتغيرة فهو القول بان هذه الاسطقسات هى مركبة من
الامتزاج الاول الذى يكون للاجسام التى لا تنقسم
b وقوله ولذلك صار جميع من قال ان المبدأ نارٌ يقرون بذلك
ويقولون به⁶ ولذلك صار من قال ان المبدأ هو النار فهو يلزمه¹⁰
ان يعترف بان الاسطقس⁷ هى الاجسام التى لا تنقسم لان النار اذا
كانت عندهم انما صارت مبدا من قبل انها ألطف وكانت عندهم
الطف من قبل صغر الاجزاء فقد يجب ان تكون الاجزاء الصغار
هى المبدأ
c وقوله وعلى هذه الجهة يعترف كل واحد منهم ان حد الاسطقس¹⁵
هو هذا اعنى الذى رتبته اخيراً⁸ وعلى القول بالاجزاء التى لا
تتجزأ يعترف كل واحد ممن قال بذلك ان حد الاسطقس هو الذى

— ⁵ B^a (c. x). (β). add. خاصة ; at non B, a, d, j, t. — ⁶ β sine §. — a adnot. (c. ظ)
يعنى بالاختيار اى اخر ما يجعل اليه المركب

C. 18. — ⁷ B. : p. : d, k [واجرى] u¹ — ⁸ Ino. B [1] fol. 12^r. — ⁹ B,
a, d, j, k. وعلى (c) القول B^a — اعنى انه ذلك الشيء من الاجسام الذى ت : اعنى الذى a d
وعلى [5 mill.] القول B^a : وعلى القول

86 TEXTUS 14 (gr.989a,5-18);c...(b)989a,6...;(c)989a,12...;(d)989a,15...s. [ALIF

رتبته اخيرا في الوجود اولا في الزمن والكون^٥ لا من قال ان الاسطقس هو واحد من الاجسام البسيطة لانه ليس واحد من هذه الاجسام رتبته اخيرا في الوجود يريد ان هذا القول وحده هو الذي يوافق حد الاسطقس ويلزم القول به من اعترف بحد الاسطقس^٥ واما من لم يقل بالاجزاء التي لا تتجزأ فليس يمكنه ان يقول بحد الاسطقس

T.14

قال ارسطو

- واما الذين قالوا ان الاسطقس واحد وانه الارض فظاهر من (a)
 ارمهم انهم انما قالوا بذلك بسبب كبر الاجزاء واما الاسطقسات (b)
 10 الثلثة فان كل واحد منهم يختص بواحد منها فبعض قال انه النار
 وبعض الماء وبعض الهواء وليس يقولون ان الارض كان عنها شيء
 كما كان يقول كثير من الناس ان جميع الاشياء ارض واسيودس^٥
 يقول ان الارض هي المبدأ الاول للاجسام وكان يمتقد^٥ ان ذلك
 امر مشهور وبحسب هذا القول لا يكون احد^٥ ممن قال من هذه (c)
 15 بالنار فقط ولا احد ممن وضع ان الهواء اكثف من النار والطف
 من الماء قد قال قولاً صواباً فان كان الذي كونه اولاً اخيراً في (d)

— ^٥ B,d add. — او في الوجود والكون (ص.خ.ع) B^٥: اولاً في الزمن والكون B^٥ add. —
 حدّ: at non a,z,k.

T. 14. — ^٥ B^٥ (c.ص) a,d,z. بذلك B^٥ om. — ^٥ B: واسيودس , nos , واسيودس B^٥ —
 a ind. a^٥ [واسورس] ; k [واسيودس] ; d [واسيودس] — B^٥ a,d,k: المبدأ (non
 B^٥ a: احد B^٥ d,z. — وكان يمتقد (non β,ρ,χ) A^٥ γ, δ, ζ. — Ita vid. — (المبدأ...
 [اولاً اخيراً] a,d,(k) , اولاً اخيراً B^٥ — B^٥ a,z ind. — B^٥ a,d,l: قولاً B^٥ om. —

87
 Comm.14:a.Explic.989a,6-6. — b.Et «989a,6-7...12». A.م. ٢٥
 الوجود^٥ بالطبع والمنطبخ والتميز كونه اخيرا كان القائل بان الماء
 قبل الهواء والارض قبل الماء قد قال على العكس

التفسير

G.14

a يدور واما الذين قالوا ان الاسطقس هو الارض فظاهر انهم انما
 قالوا بذلك بسبب كبر الاجزاء لانه اذا كانت اللطافة بسبب صغر
 الاجزاء فواجب ان يكون الغلظ بحسب الكبير وهو لا كما يقوله
 هو^٥ قالوا في الاسطقس بضد ما يقتضى حاله لان الذى رتبته اخيرا
 بالطبع هو الاصغر
 b وقوله واما الاسطقسات الثلاثة فان كل واحد منهم يختص بواحد
 منها ^{١٠} وذلك امر مشهور ^{١١} ولمكان المروب من وضع اسطقس
 ما لا يقتضيه حد الاسطقس لم يقل واحد من الطبيعيين بان الارض
 هي الاسطقس وانما قالوا بالثلاثة فقط فبعض قال انه النار وهو
 اقرب من حد الاسطقس وبعض قال الهواء أو الماء وهما ابعد من حد
 الاسطقس وذلك انها يقربان من جهة ويبعدان من اخرا اما قرب
 من قال بالهواء فلان الهواء عنده اصغر جزءا^{١٢} من الماء^{١٣} واما بعده^{١٤}
 فلان الهواء عنده اكبر جزءا^{١٥} من النار وكذلك الحال فيمن قال انه
 الماء وذلك انه ألطف من الارض واغلظ من الهواء والرجل الذى

^B في B,a,d,k (non β,ρ,χ E). — * B,a,d,k [? اولاً واخيراً]
 الموجود : L,(β) om.

C. 14. — ^١ B* (c,x),a,(d),j,(τ) بذلك : B*,k,γ* om. — ^٢ B* (sup. lin.),d
 هذا الرجل B* : هو — ^٣ B* اجزا [جزأ] : B,a,d — ^٤ d [جزأ] — ^٥ B*
 [اجزا] : a [اجزا] — ^٦ B,d : جزأ — ^٧ النار B* : الماء d,τ (د اصل c).

ذَكَرَهُ هُوَ رَجُلٌ مَشْهُورٌ بِوَضْعِ النَّوَامِيْسِ وَالْإِنْفَازِ النَّامُوسِيَّةِ
عِنْدَهُمْ

وَتَرَدَّ وَبِحَسَبِ هَذَا الْقَوْلِ لَا يَكُونُ أَحَدٌ مِّنْ قَالٍ مِنْ هَذِهِ بِالنَّارِ
فَقَطُّ وَلَا أَحَدٌ مِّنْ وَضَعِ أَنَّ الْهَوَاءَ أَكْثَفُ مِنَ النَّارِ وَالطَّفُّ مِنَ الْمَاءِ
٥ قَدْ قَالَ قَوْلًا صَوَابًا بِمَدٍّ وَبِحَسَبِ قَوْلٍ مِنْ قَالٍ أَنَّ الْأَرْضَ هِيَ
الْأَسْطَقْسُ لِكُونِهَا مِنْ أَكْبَرِ الْأَجْزَاءِ لَا يَكُونُ قَوْلٌ مِنْ قَالٍ أَنَّ
الْأَسْطَقْسَ هُوَ النَّارُ أَوْ الْهَوَاءُ أَوْ الْمَاءُ قَوْلًا صَوَابًا أَمَا مِنْ قَالٍ أَنَّهُ
النَّارُ فَلَانَ قَوْلُهُ ضِدُّ هَذَا الْقَوْلِ وَأَمَا مِنْ جَعَلَهُ وَاحِدًا مِنَ الْأَسْطَقْسِيْنَ
الْبَاقِيْنَ فَلَانَ يَكُونُ مِنَ الصَّغِيرِ كَبِيرًا وَمِنَ الْكَبِيرِ صَغِيرًا وَهُوَ
١٥ قَوْلٌ فِي غَايَةِ التَّنَاقُضِ

رَدَّ فَإِنَّ كَانَ الَّذِي كُونُهُ أَوَّلًا آخِرًا بِالطَّبْعِ وَالْمَنْطَبِخِ وَالْمُتَمَيِّزِ
كُونُهُ آخِرًا كَانَ الْقَائِلُ بَانَ الْمَاءِ قَبْلَ الْهَوَاءِ وَالْأَرْضِ قَبْلَ الْمَاءِ قَدْ
قَالَ عَلَى الْعَكْسِ بِمَدٍّ فَإِنَّ كَانَ الَّذِي كُونُهُ أَوَّلًا فِي الزَّمَنِ آخِرًا
بِالطَّبْعِ هُوَ الْأَسْطَقْسُ وَالَّذِي كُونُهُ آخِرًا بِالزَّمَنِ هُوَ الْمَكُونُ^{١٥} الْمُتَمَيِّزِ
١٥ مِنَ الْأَسْطَقْسِ أَوْ "الْمَنْطَبِخِ مِنْهُ أَوْ كَيْفَ شِئْتَ أَنْ تَقُولَ فَنَنْ قَالَ أَنَّ
الْهَوَاءَ هُوَ الْأَسْطَقْسُ النَّارِ وَالْمَاءُ الْأَسْطَقْسُ الْهَوَاءِ وَبِالْجُمْلَةِ مِنْ جَعَلِ
الْأَغْلَظُ الْأَسْطَقْسَ الْأَلْطَفُ فَقَدْ قَالَ بِالْعَكْسِ مِنْ حَدِّ الْأَسْطَقْسِ
"لِأَنَّهُ" إِذَا كَانَ الْمَاءُ قَبْلَ الْهَوَاءِ فِي الْكُونِ وَالْمَاءُ "مِنْ أَجْزَاءِ أَكْبَرِ مِنْ
أَجْزَاءِ الْهَوَاءِ فَقَدْ جَعَلَ الْأَكْبَرَ قَبْلَ الْأَصْغَرِ فِي الْكُونِ وَأَسْطَقْسًا لَهُ

— B, a [قولاً] d, k — اسطقس B¹, a : الاسطقس B¹, d — B¹ om. : هي B¹, a, d (j) —
om. — B, d [او] a, jk — [المكون] a, d : a, d [generatum] : jk ا المكون B¹ —
والما. Ita BB, a, d, j — لانه Ita BB, a, d, j — Inc. B [1] fol. 12°.

89 [A.م.أ] TEXTUS 15 (gr.989a,18-30):...:(c)989a,21...:(e)n,24...:(g)n,26...
 وهو بين ان الاصفر قبل الاكبر في الكون" اذ كان الاكبر ينحل
 الى الاصفر فهولا. كما قال قد قالوا بعكس من قال ان الاصفر هو
 اسطقس الاكبر وهو الذى يطابق حد الاسطقس

T.15 قال ارسطو

- (أ) فليكن ما يقال للذين وضعوا العلة واحدة بآيها قيل من هذه
 (ب) الاقاويل التي ذكرت ونسلك هذه السبيل بعينها مع من وضعها
 اكثر من واحد مثل ابن دقليس فانه يقول ان الاجسام الهولانية
 (ج) اربعة فان هذا تلزمه اشياء منها هذه باعيانها ومنها اشياء خاصة
 (د) يعرض كونها ضرورة وقد تكلمنا في الاشياء التي نشاهدها تستحيل
 بعضها الى بعض اذ كانت لا تبقى على حالة واحدة دائما كالنار
 (هـ) والارض والجسم نفسه وقد تكلمنا ايضا في القول في الامور
 الطبيعية فيها وفي علة المتحركات على وضع العلة واحدة او
 (و) اثنين ولم يصب ولا قال قولاً مستويًا من رفع الاستحالة جملة
 وبالكلية وذلك انه يلزم ضرورة من قال بهذا القول الا يكون من
 حار بارد ولا من بارد حار لان الشيء الواحد لا يقبل المتضادات

—¹⁰ d add. [واسطقس ل] ; at non B,a,k.

T. 15. —¹ a [بأيها] : B فاضا ; d,j,k [اضا] —² Nos قيل , a ٦٦٢٦ B : (c.v).
 —³ Nos,(a?) من BB* vid. مثل (mutil.)d [مثل] : B,j om. —⁴ d,j,k
 —⁵ B* (c.v),a,d,z,j — هذا B^o : هذه B* —⁶ a ind. —⁷ B* وبتلك B* : [ونسلك]
 والجسم B* —⁸ Ita B,a,d,k,l —⁹ B*,(d),z, خاصية B*,a om. —¹⁰ B* om. —¹¹ B s.p.in. —¹² Ita B,a,d,k,l,β,γ,χ* (non χ) المتحركات —¹³ B*,a,d,z,j,l* add. من at non B*,
 —¹⁴ Ita B,a,d,k,l,β,γ,χ* (non χ) المتحركات —¹⁵ B*,a,d,z,j,l* add. من at non B*,
 B* (c.v),l. —¹⁶ Ita B —¹⁷ اثنين B* —¹⁸ B*,d,j,k,l : B*,a om.

90 *Сomm.15: a. Expl. 989a, 18. — b. Et 989a, 19-21. — c. Et 989a, 21-22. [ALIF*

فيجب لذلك ان تكون الطبيعة الكائنة¹⁴ واحدة بعينها ثارا او¹⁵ (b)
ما¹⁶ هذا ما لا¹⁷ يقوله ذلك

C.15

التفسير

- يقدر فلتكن هذه المعاندات هي التي تستعمل مع الذين يقولون^a
ان العلة الهيولانية هي جسم واحد من هذه الاجسام الثلاثة او
الاربعة اى جسم كان
رقد^b ونسلك^c هذه السبيل بعينها مع من وضعها اكثر من
واحد مثل ابن دقليس فانه يقول ان الاجسام الهيولانية اربعة
بمد^d انه كما لزم القائلين باسطقس واحد ان يكون ذلك الاسطقس
10 مركبا من اجزاء. كذلك يلزم ابن دقليس لان كل واحد منهم انما يرا
الكون باجتماع الاجزاء والفساد بافتراقها فيلزمهم جميعا ان يكون
هنالك شئ^e اقدم من الاسطقس والسبب في ذلك انه لم يقل واحد
منهم بالاستحالة
وقدر^f فان هذا يلزمه^g اشياء منها هذه باعيانها ومنها اشياء^c
15 خاصة يعرض كونها ضرورة بمد^d فان ابن دقليس يلزمه من المحالات
اشياء منها^h هذه التي تلزم من قال ان الاسطقس واحد من الاربعة
واشياءⁱ هي هي^j خاصة به

— ¹⁴ Ita B, a, [الكائنة الكلية] jk ; الكلية (c, v), a : B^a, B^b : الكائنة ب^a, d, k, l, m, n, o, p, q, r, s, t, u, v, w, x, y, z, aa, ab, ac, ad, ae, af, ag, ah, ai, aj, ak, al, am, an, ao, ap, aq, ar, as, at, au, av, aw, ax, ay, az, ba, bb, bc, bd, be, bf, bg, bh, bi, bj, bk, bl, bm, bn, bo, bp, bq, br, bs, bt, bu, bv, bw, bx, by, bz, ca, cb, cc, cd, ce, cf, cg, ch, ci, cj, ck, cl, cm, cn, co, cp, cq, cr, cs, ct, cu, cv, cw, cx, cy, cz, da, db, dc, dd, de, df, dg, dh, di, dj, dk, dl, dm, dn, do, dp, dq, dr, ds, dt, du, dv, dw, dx, dy, dz, ea, eb, ec, ed, ee, ef, eg, eh, ei, ej, ek, el, em, en, eo, ep, eq, er, es, et, eu, ev, ew, ex, ey, ez, fa, fb, fc, fd, fe, ff, fg, fh, fi, fj, fk, fl, fm, fn, fo, fp, fq, fr, fs, ft, fu, fv, fw, fx, fy, fz, ga, gb, gc, gd, ge, gf, gg, gh, gi, gj, gk, gl, gm, gn, go, gp, gq, gr, gs, gt, gu, gv, gw, gx, gy, gz, ha, hb, hc, hd, he, hf, hg, hh, hi, hj, hk, hl, hm, hn, ho, hp, hq, hr, hs, ht, hu, hv, hw, hx, hy, hz, ia, ib, ic, id, ie, if, ig, ih, ii, ij, ik, il, im, in, io, ip, iq, ir, is, it, iu, iv, iw, ix, iy, iz, ja, jb, jc, jd, je, jf, jg, jh, ji, jj, jk, jl, jm, jn, jo, jp, jq, jr, js, jt, ju, jv, jw, jx, jy, jz, ka, kb, kc, kd, ke, kf, kg, kh, ki, kj, kl, km, kn, ko, kp, kq, kr, ks, kt, ku, kv, kw, kx, ky, kz, la, lb, lc, ld, le, lf, lg, lh, li, lj, lk, ll, lm, ln, lo, lp, lq, lr, ls, lt, lu, lv, lw, lx, ly, lz, ma, mb, mc, md, me, mf, mg, mh, mi, mj, mk, ml, mm, mn, mo, mp, mq, mr, ms, mt, mu, mv, mw, mx, my, mz, na, nb, nc, nd, ne, nf, ng, nh, ni, nj, nk, nl, nm, nn, no, np, nq, nr, ns, nt, nu, nv, nw, nx, ny, nz, oa, ob, oc, od, oe, of, og, oh, oi, oj, ok, ol, om, on, oo, op, oq, or, os, ot, ou, ov, ow, ox, oy, oz, pa, pb, pc, pd, pe, pf, pg, ph, pi, pj, pk, pl, pm, pn, po, pp, pq, pr, ps, pt, pu, pv, pw, px, py, pz, qa, qb, qc, qd, qe, qf, qg, qh, qi, qj, qk, ql, qm, qn, qo, qp, qq, qr, qs, qt, qu, qv, qw, qx, qy, qz, ra, rb, rc, rd, re, rf, rg, rh, ri, rj, rk, rl, rm, rn, ro, rp, rq, rr, rs, rt, ru, rv, rw, rx, ry, rz, sa, sb, sc, sd, se, sf, sg, sh, si, sj, sk, sl, sm, sn, so, sp, sq, sr, ss, st, su, sv, sw, sx, sy, sz, ta, tb, tc, td, te, tf, tg, th, ti, tj, tk, tl, tm, tn, to, tp, tq, tr, ts, tt, tu, tv, tw, tx, ty, tz, ua, ub, uc, ud, ue, uf, ug, uh, ui, uj, uk, ul, um, un, uo, up, uq, ur, us, ut, uu, uv, uw, ux, uy, uz, va, vb, vc, vd, ve, vf, vg, vh, vi, vj, vk, vl, vm, vn, vo, vp, vq, vr, vs, vt, vu, vv, vw, vx, vy, vz, wa, wb, wc, wd, we, wf, wg, wh, wi, wj, wk, wl, wm, wn, wo, wp, wq, wr, ws, wt, wu, wv, ww, wx, wy, wz, xa, xb, xc, xd, xe, xf, xg, xh, xi, xj, xk, xl, xm, xn, xo, xp, xq, xr, xs, xt, xu, xv, xw, xx, xy, xz, ya, yb, yc, yd, ye, yf, yg, yh, yi, yj, yk, yl, ym, yn, yo, yp, yq, yr, ys, yt, yu, yv, yw, yx, yy, yz, za, zb, zc, zd, ze, zf, zg, zh, zi, zj, zk, zl, zm, zn, zo, zp, zq, zr, zs, zt, zu, zv, zw, zx, zy, zz.

C. 15. — ¹ Nos, d, ويلك B, s. p. : a ويلك B — ² plur. d. pass. — ³ B — ⁴ B^a, B^b (c. v) : هي هي (c. v) — ⁵ B^a, B^b (c. v) : منها d, k, l, m, n, o, p, q, r, s, t, u, v, w, x, y, z, aa, ab, ac, ad, ae, af, ag, ah, ai, aj, ak, al, am, an, ao, ap, aq, ar, as, at, au, av, aw, ax, ay, az, ba, bb, bc, bd, be, bf, bg, bh, bi, bj, bk, bl, bm, bn, bo, bp, bq, br, bs, bt, bu, bv, bw, bx, by, bz, ca, cb, cc, cd, ce, cf, cg, ch, ci, cj, ck, cl, cm, cn, co, cp, cq, cr, cs, ct, cu, cv, cw, cx, cy, cz, da, db, dc, dd, de, df, dg, dh, di, dj, dk, dl, dm, dn, do, dp, dq, dr, ds, dt, du, dv, dw, dx, dy, dz, ea, eb, ec, ed, ee, ef, eg, eh, ei, ej, ek, el, em, en, eo, ep, eq, er, es, et, eu, ev, ew, ex, ey, ez, fa, fb, fc, fd, fe, ff, fg, fh, fi, fj, fk, fl, fm, fn, fo, fp, fq, fr, fs, ft, fu, fv, fw, fx, fy, fz, ga, gb, gc, gd, ge, gf, gg, gh, gi, gj, gk, gl, gm, gn, go, gp, gq, gr, gs, gt, gu, gv, gw, gx, gy, gz, ha, hb, hc, hd, he, hf, hg, hh, hi, hj, hk, hl, hm, hn, ho, hp, hq, hr, hs, ht, hu, hv, hw, hx, hy, hz, ia, ib, ic, id, ie, if, ig, ih, ii, ij, ik, il, im, in, io, ip, iq, ir, is, it, iu, iv, iw, ix, iy, iz, ja, jb, jc, jd, je, jf, jg, jh, ji, jj, jk, jl, jm, jn, jo, jp, jq, jr, js, jt, ju, jv, jw, jx, jy, jz, ka, kb, kc, kd, ke, kf, kg, kh, ki, kj, kl, km, kn, ko, kp, kq, kr, ks, kt, ku, kv, kw, kx, ky, kz, la, lb, lc, ld, le, lf, lg, lh, li, lj, lk, ll, lm, ln, lo, lp, lq, lr, ls, lt, lu, lv, lw, lx, ly, lz, ma, mb, mc, md, me, mf, mg, mh, mi, mj, mk, ml, mm, mn, mo, mp, mq, mr, ms, mt, mu, mv, mw, mx, my, mz, na, nb, nc, nd, ne, nf, ng, nh, ni, nj, nk, nl, nm, nn, no, np, nq, nr, ns, nt, nu, nv, nw, nx, ny, nz, oa, ob, oc, od, oe, of, og, oh, oi, oj, ok, ol, om, on, oo, op, oq, or, os, ot, ou, ov, ow, ox, oy, oz, pa, pb, pc, pd, pe, pf, pg, ph, pi, pj, pk, pl, pm, pn, po, pp, pq, pr, ps, pt, pu, pv, pw, px, py, pz, qa, qb, qc, qd, qe, qf, qg, qh, qi, qj, qk, ql, qm, qn, qo, qp, qq, qr, qs, qt, qu, qv, qw, qx, qy, qz, ra, rb, rc, rd, re, rf, rg, rh, ri, rj, rk, rl, rm, rn, ro, rp, rq, rr, rs, rt, ru, rv, rw, rx, ry, rz, sa, sb, sc, sd, se, sf, sg, sh, si, sj, sk, sl, sm, sn, so, sp, sq, sr, ss, st, su, sv, sw, sx, sy, sz, ta, tb, tc, td, te, tf, tg, th, ti, tj, tk, tl, tm, tn, to, tp, tq, tr, ts, tt, tu, tv, tw, tx, ty, tz, ua, ub, uc, ud, ue, uf, ug, uh, ui, uj, uk, ul, um, un, uo, up, uq, ur, us, ut, uu, uv, uw, ux, uy, uz, va, vb, vc, vd, ve, vf, vg, vh, vi, vj, vk, vl, vm, vn, vo, vp, vq, vr, vs, vt, vu, vv, vw, vx, vy, vz, wa, wb, wc, wd, we, wf, wg, wh, wi, wj, wk, wl, wm, wn, wo, wp, wq, wr, ws, wt, wu, wv, ww, wx, wy, wz, xa, xb, xc, xd, xe, xf, xg, xh, xi, xj, xk, xl, xm, xn, xo, xp, xq, xr, xs, xt, xu, xv, xw, xx, xy, xz, ya, yb, yc, yd, ye, yf, yg, yh, yi, yj, yk, yl, ym, yn, yo, yp, yq, yr, ys, yt, yu, yv, yw, yx, yy, yz, za, zb, zc, zd, ze, zf, zg, zh, zi, zj, zk, zl, zm, zn, zo, zp, zq, zr, zs, zt, zu, zv, zw, zx, zy, zz.

d **وقد** تكلمنا في الاشياء التي نشاهدها تستحيل بعضها الى بعض اذ كانت لا تبقى على حالة واحدة دائما كالنار والارض والجسم نفسه **بمد** انه قد تبين في العلم الطبيعي من ار هذه الاجسام الاربعة انه لما كانت **تحس** انها تستحيل بعضها الى بعض في اعراضها وجواهرها الصورية وهي واحدة¹ بالجسمية المشار اليها تبين من² ارها انه ليس يمكن ان يكون كونها بالاجتماع والافتراق اعني³ التكاثر والتخلخل فان التخلخل والتكاثر ليس مما يوجب ذلك تغيرا⁴ في الجوهر ولا تغيرا في الكيف اذ هو داخل في الوضع وكذلك الذين يقولون ان الاسطقات هي الاجرام⁵ التي لا تنقسم يلزمهم الا يكون هناك استحالة في الجوهر ولا في الكيف ولا تغير⁶ في الجسم الواحد بعينه من الصغر الى الكبر اعني في الكم المتصل بما هو متصل ولا من صورة الى صورة وهذه المعاندة هي مشتركة لابن دقليس ولمن يقول ان هذه الاجسام الاربعة هي الاسطقات الاولى وان الكون باجتماع وافتراق

• **وقد** تكلمنا ايضا في القول في الامور الطبيعية فيها وفي⁷ علة المتحركات على⁸ وضع العلة واحدة او ثنتين **بمد** انه قد تكلم في العلم الطبيعي في هذه الاشياء اذ كان هو الموضوع الذي يجب ان يتكلم فيها وانما يذكر في هذا العلم على جهة التذكير بما تبين من

— [تُحَسُّ (a, l, j), تحس¹ B — [من الجيم] a : والجيم B, d, τ — j ind. : [منها]
 — واعني (خ. ح.) B² (?), B³ (c. x) اعني (B², a, d², (jk) — B³ omit. : واحدة [jk] B², a, d²
 : يوجب ذلك تغيرا B, a² — [التكاثر والتخلخل] a, jk : التخلخل والتكاثر B, d²
 at ; من a, d, τ² ald. — [الاجزاء] d : الاجرام B, a, k — [يوجب تغيرا] d, k
 non B, τ.

92 t. Quomodo de rebus physice hic agat.—g. Exp. «989a, 26-29». [ALIF, c. 15]

ذلك في العلم الطبيعي ثم ينظر فيها¹ في هذا العلم من حيث هي موجودات وذلك من جهة ما هي مبدا² الجوهر لا من جهة ما هي مبدا³ جسم طبيعي فان هاهنا اشياء يفحص⁴ عنها في هذا العلم اي⁵ الطلب فيها والمسئلة انما تكون من جهة ما هي مناسبة لهذا النظر ثم يأتي بالبرهان على صحة المسئلة أو⁶ ابطالها من العلم الطبيعي مثل ما يسئل هل هاهنا جوهر اول متقدم على الجواهر المحسوسة ثم يضع ما تبين من ذلك في العلم الطبيعي من ان هاهنا محركا اولاً لا يتحرك لا بالذات⁷ ولا بالعرض وانه مبدا للجسم المتحرك دورا وفي هذا العلم ايضا يحل⁸ الشكوك الواردة في وجودها⁹

10 وقد¹⁰ ولم يصب ولا قال قولاً مستويا من رفع الاستحالة جملة¹¹ وبالكلية¹² وذلك انه يلزم ضرورة من قال بهذا القول الا يكون من حار بارد ولا من بارد حار لان الشيء الواحد لا يقبل المتضادات¹³ وهؤلاء لم يقولوا صوابا حين رفعوا الاستحالة التي في الكيف والجوهر عن الاسطقات لانهم لما وضعوا الاسطقات او¹⁴ الاسطقتس امورا¹⁵ بسيطة لم يمكن ان ينقلب الحار منها باردا ولا البارد حارا وذلك ان الشيء الواحد ليس يمكن فيه ان يقبل الانفعال فينتقل من حرارة الى برودة او من برودة الى حرارة وبالجملة من ضد الى ضد وذلك خلاف ما يدرك حساً وكذلك لا يمكن في

— d, zk : هي مبدا الجوهر لا من جهة ما هي مبدا جسم B¹ — B¹ omit. : فيها / d, zk, B¹ — B¹ : [او ابطالها] a¹⁰ — B, r. p. : يفحص (zk, d, No¹¹ — [... مبادئ ... مبادئ ...] — واجتالها d¹² — [تحمل] d : [يحل] a, B¹³ — لا بالذات Ita BB, d, d¹⁴ — B [1] fol. 13¹⁵ — B¹⁵ : امورا B, d¹⁵ — وبالتركيب B¹⁵ : وبالكلية (B¹⁵ / u, d, r. p.) — B¹⁵ omit.

τὸ μ.Α] n. Exp. c989a,29-30a.—TEXT.16 (gr.989a,30-989b,6):2... (c)989a,34...». 93

الاسطقس ان²² كان جسماً وبسيطاً²³ ان ينتقل من كبر الى صغر ولا
من صغر الى كبر

وقد فيجب من ذلك²⁴ ان تكون الطبيعة الكائنة واحدة بعينها
نارا او²⁵ ماء وهذا²⁶ ما لا يقوله ذاك²⁷ يريد انه يجب ان يكون اذا لم
يكن هنالك استحالة في الجوهر اعني في الاسطقس او الاسطقسات²⁸
ان تكون طبيعة الاشياء المركبة منها هي²⁹ طبيعة الاسطقس حتى
ان كان الاسطقس نارا عند من يقول به كانت طبيعة³⁰ الاشياء
كلها نارا وان كان الاسطقس ماء كانت³¹ الاشياء كلها ماء وهذا ما
لا يقوله احد منهم اعني ان الاشياء المركبة من الاسطقسات توافق
الاسطقس في الاسم والحد

10

قال ارسطو T.16

(a) فاما انكساغورث الذي يرى ان الاسطقسات اثنين³² فانه
يعتقد ذلك خاصة من قول هو نفسه لم يتبينه³³ واتبع خدعاً³⁴ تقود
(b) الى ذلك ضرورة ومن السمج ان يصير³⁵ الوجود³⁶ بحال والقول فيه
(c) على خلافا³⁷ كل الاشياء مختلطة بالمبدأ فيلزم ان تكون اولا غير³⁸

— (a,j), من ذلك B,d [بسيطاً] : a,d وبسيطاً B,k²² — [وان] d : ان B,a,k²³ —
هذا τ; او هوا B²⁴ vid. وهذا Nos,B',(a) — [و] a,(β) او B,d,τ²⁵ — لذلك τ
B²⁶,a — ذاك Ita B — [او هوا وهذا] d ; (او هوا sine β) ; او هوا هذا B²⁷,τ
[طبيعة] d (non B,a,k) add. — d om. : طبيعة B,a,k²⁸ — B²⁹,d om. هي

T. 16. — Voc. B — [يبينه] d , بينه B¹ : يقينه B²,(a,j) — اثنين Ita B¹ — خدعاً
[الموجود] jk : الوجود B,a,d,t³ — يكون ل : يصير [جزئية] a,d, صر B⁴ —
B⁵,a,d,j — في نسخة هنا نقص ميبض (in marg.) B⁶,a,d,jk — B⁷ vel B⁸ (non a,d,jk)

94 Сомм.16: a. Expl. 989a, 30... - b. Eten, 33-34b. - c. Eten, 34b. - d. Eten, 34... [ALIF

مختلطة وليس اختلاط الاشياء من اجل الصغر ومع ذلك فان (e)
 الانفعالات والموارض تفارق الجواهر لان اختلاطها ومفارقتها
 تكون معاً والذي يورث اتباع الحق فيما يقوله فان الصواب يلوح في (k)
 اقاويله

C.16

التفسير

5

يقول فاما انكساغورث الذي يرا ان الاسباب اثنان العقل على a
 طريق الفاعل والاجسام المتشابهة الاجزاء التي في الخليط فانه قول لم
 يشرح معتقده فيه كل الشرح يعني انه لم يبين كيفية وجود الاجسام
 المتشابهة في الخليط ولا قال به ايضا من قبل استدلال مقنع وانما
 قال به لخدع من الاقاويل قادته الى ذلك ضرورة

وقوله ومن السمع ان يكون الوجود بحال والقول فيه على b
 خلافة⁹ بريد ومن القبيح ان يقول الانسان في مبدا الموجودات شيئا
 والموجودات يظهر من امرها انها بحال مخالفة لما قيل في مبادئها
 وقوله كل الاشياء مختلطة بالمبدا¹⁰ هو حكاية عن انكساغورث c
 ويعني بالمبدا الذي يسميه الخليط وبالمختلطة الاجسام المتشابهة
 الاجزاء

وقوله فيلزم ان تكون اولاً غير مختلطة بريد فيلزم انكساغورث d
 اذ قال ان الاشياء في مبدا امرها هي مختلطة ان تكون قبل ذلك

B¹: الحق a,d,j,z,l. (c.م) B¹,B² — الجواهر B,d — الجواهر a,j,k,l. — فيلزم B¹: فيلزم
 المرصود vel المرصود (c.م)

C. 16. — B¹,a,d العقل: kz [بالفعل] — يكون B² — يصير T: يصير a,d, يكون B² — على خلافة B Ita B²:
 a,d sing. — مبداها B,k —

غير مختلطة فلا يكون الخليط مبدا لانه لا يفهم الاختلاط الا بعد التمييز واما ان تكون مختلطة من اول الامر فذلك شيء لا يفهم

• ثم ذكر محالا اخر يلزم انكساغورث في قوله ان الاجزاء المتشابهة المختلطة هي في غاية الصغر فهو يقول له ان الاختلاط الحقيقي ليس يكون من قبل صغر الاجزاء لان ذلك الاختلاط انما هو عند الحس وانما الاختلاط الحقيقي ان تستحيل المختلطات بعضها الى بعض حتى يتولد من ذلك للمختلطات صورة متوسطة مثل صورة السكنجبين^{١٥} المتولدة من اختلاط الخل والعسل والما.

٤ ثم اتى بمحال اخر \overline{d} ومع ذلك فان الانفعالات والموارض تفارق الجواهر لان اختلاطها ومفارقتها تكون مآ \overline{d} ومع ذلك فان الاعراض تفارق الجواهر عندما تختلط الجواهر حتى يكون اختلاط الجواهر ومفارقتها^{١٦} الاعراض مما والجواهر لا^{١٧} تتعري من الانفعالات والاعراض

٥ \overline{d} وقد والذى يورث اتباع الحق^{١٨} فيما يقوله فان الصواب يلوح في اقاويله^{١٩} كأنه يفهم منه ان انكساغورث كان في هذه الاقاويل يروم اما ان يحدث لنفسه بها ذكرا او يروم بها نصرة رأى مشهور محمود والأشبه ان يكون انما اتهمه لطلب^{٢٠} الذكر والرئاسة لانه لم يكن في وقته شريعة يتهم من قبلها الناظر في مساعدته اهل زمانه لئلا ينفوه عن^{٢١} الشريعة فيلحقه من ذلك ضرر كبير

^{١٥} [ومفارقة] k : [ومفارقتها] d , ومفارقتها B — * Nor, a, d : السكنجبين — * B s. p. — * B^٢ (c. e), a, d لا : B^٢ vid. لا — * B^٢ [مفارقة] — * Ito. B [1] — الحق a, (j), T , B^٢ — * Ito BB, a, d — * Itl. 13^٢.

T.17

قال ارسطو

فاما انه ليس في الاصل شيء متميز فذلك ظاهر اذ ليس يصدق (a)
ان يقال في ذلك الجوهر انه مجال من الاحوال اقول انه ليس
بابيض ولا اسود ولا امكن او بلون اخر بل بلالون ضرورة وفيه
5 سلب هذه الالوان كلها وكذلك هو غير ذي خلط من الاخلاط (b)
ولذلك بعينه لا يكون فيه شيء من المتشابهة الاجزاء ولا يظن (c)
انه ذو كيفية ولا كمية ولا شيء اخر البتة لان الذي يقال على شيء
من الجزئيات فتلك انواع له وذلك غير ممكن ان يكون بحد¹⁰

G.17

الضبر

10 يقول فاما انه يظهر انه ليس يجب ان يكون في المبدأ الذي منه
الكون وهو الذي هو مبدأ على طريق الميولي شيء من الاشياء
التي تتكون منه بالفعل فذلك ظاهر اذ ليس يجب ان يكون ذلك
المبدأ بصفة من الصفات التي تتكون منه لانه ان كانت منه
تتكون جميع الصفات الجوهرية والمرضية وكان المتكون ليس

T. 17. — ¹ Ita B,a,d,j,z,φ — انه B²,a,d,j,z,β في B¹ omit. — ³ B²,a,d ذلك الجوهر B¹ [mill.] ذلك [الجوهر] k — ⁴ Ita β²,p²,γ²E (non β,γ,χA^b)
اقول انه — ² Nor, B¹ (vid.) بلون d [لون] ; B¹,a ذو لون — ⁵ Ita β, p², γ²A^b (non β², p², γ²E) ولذلك (z)E — ⁷ Ita B,a,d,k,φ,(φ?) — الاجزاء. — ⁸ B (in fine lineae longioris),
a,d,j,z,k,(z) يمكن (nihilibi يمكن منه) — ⁹ Ita B,a,d,ι. ان — ¹⁰ B,a,d,k (non j)
ياض : L om. (nec quid desit videtur. — cf. infra, p. 98, 10, n. 1).

G. 17. — ¹ a,(jk) هو B,d منه — ² B,d,k منه : a om. — ³ B,a,k منه تتكون —
d [تتكون منه] — ⁴ a add. [الموجودة] ; at non B,d,j.

97 [A.µ.τ] b. Expl. 989b.10...v. — c. Et 989b.11-13. — d. Genus differt a materia.

يكون مما هو موجود بل مما هو معدوم فين انه يجب ان يكون
 هذا المبدأ ليس بصفة من الصفات لا من طريق الكيفية العرضية
 ولا الجوهرية ولا من طريق الكمية لانه لو كان متصفا بوحدة
 منها لكان ذلك الشيء موجودا قبل ان يتكون وبين انه لا يتكون
 b الا ما هو معدوم ولذلك وجب كما قال ان يكون فيه سلب الالوان
 كلها^٥ وسلب الصور كلها وهو الذي دل عليه بقوله وكذلك هو غير
 ذي خلط من الاخلاط^٦ ليس تمازجه طبيعة من الطبائع فلذلك كما
 قال لا يكون فيه شيء من الاجسام المتشابهة الاجزاء
 c وقوله ولا يظن انه ذو كيفية ولا كمية ولا شيء اخر البتة لان
 الذي يقال على شيء من الجزئيات فتلك انواع له وذلك غير ممكن
 10 ان يكون^٧ ولا يمكن ايضا ان يظن به انه يصدق حمله على شيء
 من الموجودات مثل ان يصدق عليه انه ذو كيفية او كمية او شيء
 اخر من اجناس الموجودات لانه لو كان ذلك كذلك لكان جنسا
 للموجودات التي يصدق حمله عليها ولو كان ذلك كذلك لكانت^٨
 d تلك الموجودات انواعا وهو جنس لها وانما قال ذلك لانه بين او
 مما يبين بعد ان الجنس غير الهیولی وذلك ان الجنس هو الصورة
 العامة والهیولی من جهة انه ليس يجب ان يكون فيها شيء بالفعل مما
 تقبله فليست ذات صورة اصلا لا عامة ولا خاصة لانها انما تقبل
 اولا الصورة العامة ثم تقبل بتوسط الصورة العامة سائر الصور حتى
 20 الصور الشخصية وهي واحدة بالعدد من جهة ما هي موضوع

—^٥ B,d كلها (cf. τ) : a,jk om. —^٦ Nos, (jk) فلذلك : B,d فلذلك^٧ B,k γ : d
 [ان لا] —^٨ B,a ايضا : d,k om. —^٩ d add. [فيه] ; at non B,a,k.

98 TEXTUS 18 (gr.989b,13-29):...:(a)989b,16...:(b)989b,19...:(c)989b,20...». [ALIF

للصور الشخصية كثيرة بالصور من جهة ما هي منقسمة بها وهي بالجملة شبيهة بالجنس الا انها تفارق الجنس بانها واحدة بالعدد في كثيرين من جهة ان وجودها بالقوة والجنس واحد بالصورة المتوسطة بين الفعل والقوة في كثيرين ولذلك صدق حمل الجنس على انواع كثيرة وعلى اشخاص تلك الانواع ولم يصدق حمل الهوى لا على الانواع المتولدة منها ولا على اشخاصها وقد كتب القدماء مثل الاسكندر مقالة في ان الجنس غير الهوى وسياتي من ذلك ذكر في هذه المقالات

T.18

قال ارسطاطليس

- 10 اكل الاشياء مختلطة فيجيب¹ هو حينئذ ويقول ان كل الاشياء^(أ) مختلطة ما خلا العقل وانه² وحده³ خالص غير مختلط فن هذه^(هـ) الاشياء يلزم ان يقول في المبادئ مرة⁴ انها واحدة⁵ وانه⁶ بسيط وغير مختلط⁷ كما وضعنا انه غير المحدود من قبل ان يتحدد وينحصر⁸ بنوع ما فيكون من قال بالقول الاخر⁹ او بشئ¹⁰ يقاربه لم يقل قولاً^(ب) صواباً ولا واضحاً وخاصة الذين ذكرناهم¹¹ الا ان لاكن هذه الاقوال^(ج) ^(د)

T. 18. — ¹ Ita B, a, d, j, k, (β) — ² adnot. [9] vide in NOTICE, II, A, b, 4. — ³ B^a, d, (β) فيجيب B¹; فيجيب B², a — ⁴ B¹, a, j om. — ⁵ B¹, (β) العن وان بسيط (hom.) — ⁶ a (hom.) — ⁷ B², d, β, j, k om. (ص. ج) B¹, B² — ⁸ وحده B², d, β, j, k — ⁹ [فانه] d, j; وانه — ¹⁰ Ad واحد (؟) adnotata — ¹¹ مرة q. Ita vid. — ¹² B يقول B — ¹³ B¹, a, d, k sine add. وغيره. — ¹⁴ [واضاً] 1. وانه B¹, d, k, l — ¹⁵ B¹, d, k, l sine add. من اذاً واحدة — ¹⁶ a vid. [يتحدد] k; [يتحدد بحس (و) ينحصر prope (ص. ج) B²: يتحدد وينحصر B¹ — ¹⁷ B, a, d, k, l — ¹⁸ d : الاخر B — ¹⁹ [يتحدد] d; [يتحدد] B